

Promoveren: het is schrijven en schrappen (en een klein beetje existentiële verwarring)

Verslag van de landelijke bijeenkomst voor promovendi van de Vereniging voor Belastingwetenschap, gehouden op woensdag 10 november 2021, te Rotterdam.

D.C. van Beelen¹

“We have not succeeded in answering all our problems – indeed we sometimes feel we have not completely answered any of them. The answers we have found have only served to raise a whole set of new questions. In some ways we feel that we are as confused as ever, but we think we are confused on a higher level and about more important things.”²

1. Inleiding

Op woensdag 10 november 2021 werd door de Vereniging voor Belastingwetenschap³ wederom een promovendimiddag georganiseerd.⁴ De geïnteresseerden werden welkom geheten op de Erasmus Universiteit Rotterdam – zowel live als via digitale kanalen. Het publiek was dit jaar divers en bestond naast een groot aantal promovendi ook uit fiscalisten die een proefschrift overwegen te starten. Voor de promovendi was de bijeenkomst er vooral een van herkenning, geruststelling en advies; voor de proefschrift-overwegende aanwezigen was de bijeenkomst een uitgelezen kans om zich te oriënteren.

Na een hartelijk welkomstwoord door de voorzitter van de vereniging, Essers⁵, werd een voorstelronde in de (digitale) zaal gehouden, tijdens welke de aanwezige promovendi hun onderzoek konden benoemen. Daaruit bleek een mooi en ruim palet aan onderzoeksonderwerpen.⁶

Vervolgens is het woord aan de sprekers. Rekwest⁷ opent het inhoudelijke onderdeel door te vertellen over haar onderzoek en ondervindingen als promovenda. Daaropvolgend deelt Wijtvliet⁸ zijn ervaringen als gepromoveerde met de zaal. Aansluitend spreekt Zwemmer⁹ over enige ervaringen als promotor. Tot slot worden door Renkema¹⁰ taallessen voor promovendi gegeven. Dit verslag van de promovendimiddag geeft op hoofdlijnen die voordrachten weer en geeft een indruk van de naar aanleiding daarvan gevoerde discussies. Niet vergeten moet

¹ De auteur is verbonden aan het Wetenschappelijk Bureau van de Hoge Raad. Daarnaast is zij als buitenpromovenda verbonden aan de Universiteit Leiden. Deze bijdrage is op persoonlijke titel geschreven.

² Aldus E.C. Kelley in *The Workshop Way of Learning*, New York: Harper & Brothers 1951; deze quote is tevens te raadplegen in S. Ratcliffe, *Oxford essential quotations*, Oxford: Oxford University Press 2018.

³ Hierna: de vereniging.

⁴ Voor verslagen van eerdere jaren door L.J.A. Pieterse verwijs ik naar: ‘Over promoveren gesproken’, *WFR* 2018/71; ‘Leren promoveren, lessen voor geschoolde arbeiders’, *WFR* 2016/85; ‘Samenscholen voor gevorderden’, *WFR* 2015/601.

⁵ P.H.J. Essers is hoogleraar belastingrecht aan Tilburg University.

⁶ Waarvan de vereniging overigens een lijst bijhoudt. Zie: <https://belastingwetenschap.nl/vbw/promovendi/>.

⁷ G.D. Rekwest is als docent verbonden aan *University of Curaçao* en is als buitenpromovenda verbonden aan de Universiteit Leiden en de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zij wordt in dat onderzoek begeleid door promotoren P. Kavelaars en I.J. Mosquera Valderrama.

⁸ L.W.D. Wijtvliet is in 2018 gepromoveerd en is thans werkzaam voor de Algemene Rekenkamer. Hij sprak op persoonlijke titel.

⁹ J.W. Zwemmer is emeritus hoogleraar belastingrecht aan de Universiteit van Amsterdam.

¹⁰ J. Renkema is emeritus hoogleraar tekstkwaliteit aan Tilburg University.

worden dat het verslag is gebaseerd op hetgeen de auteur tijdens de promotiemiddag zelf heeft opgemerkt, ervaren en genoteerd.

2. Onderzoek door een promovendus – Rekwest

De eerste spreker was Germaine Rekwest. Zeer bevlogen vertelt Rekwest over haar promotieonderzoek, dat gaat over “een fiscaal verdragsbeleid voor Curaçao”. Ondanks inspanningen, slaagt Curaçao er niet goed in belastingverdragen te sluiten – en die vervolgens te ratificeren. In haar promotieonderzoek stelt Rekwest de vraag waarom Curaçao daarin niet succesvol is. Dat doet zij vanuit verschillende invalshoeken die ingaan op: de staatsrechtelijke verhoudingen,¹¹ de Unierechtelijke status,¹² de economie van Curaçao,¹³ de internationale fiscale status van Curaçao¹⁴; en het doel en belang van belastingbedragen.¹⁵ Rekwest creëert een afwegingskader waaruit blijkt wat relevante factoren zijn bij het ontwerpen van een verdragsbeleid.

Rekwest vervolgt haar verhaal door te delen hoe zij het promotieonderzoek heeft ervaren. Zij heeft haar onderzoek aangevangen als buitenpromovenda aan de Erasmus Universiteit Rotterdam (*Erasmus School of Law*) en bekent dat de combinatie tussen een proefschrift en een baan lastig te onderhouden is. Het risico bestaat dat het promotieonderzoek wordt verdrongen door de korte-termijnplanning van de promovendus; dringende werkzaamheden krijgen voorrang, met als resultaat dat het proefschrift er als het ware achteraan bungelt. Dat is een zeer lastige balans. Deze ervaring illustreert dat een promotietraject het nodige vraagt van de promovendus. De buitenwereld lijkt evenwel alleen het eindresultaat – het succesvol afronden van het proefschrift – te zien. Achter dat uiteindelijk te behalen resultaat gaat voor de promovendus een wereld aan condities schuil die dat succes moeten faciliteren. Volgens Rekwest zijn de belangrijkste condities: een promotor, tijd, discipline, schrijfvaardigheid en privé. Zij noemt die condities in willekeurige volgorde; zo blijkt ook wanneer ‘privé’ als eerste en wellicht ook het meest uitgebreid wordt besproken. Rekwest geeft toe dat zij de impact van het promotieonderzoek op haar omgeving enigszins had onderschat; mensen in de privé-omgeving begrijpen niet altijd waar een promovendus mee bezig is en hoeveel tijd het onderzoek in beslag neemt. Het kan lastig zijn om tegen vrienden en familie te zeggen dat het (weer) niet lukt om bij een bepaalde afspraak aanwezig te zijn, omdat die tijd aan het proefschrift moet worden besteed.

Een promovendus moet ook bereid zijn om werkelijk tijd vrij te maken voor het proefschrift. Af en toe een uurtje eraan besteden, zal de promovendus namelijk niet ver brengen. Er zal geconcentreerd meerdere uren op een dag aan gewerkt moeten worden. Daar komt bij dat

¹¹ Een verdragsonderhandeling is een landelijke aangelegenheid (landen gaan zelf over hun fiscaal stelsel); terwijl de bekrachtiging juist een Koninkrijksaangelegenheid is (het gaat immers om internationale betrekkingen), verduidelijkt Rekwest. Rekwest onderzoekt dit proces door middel van een literatuurstudie en navragend onderzoek.

¹² Rekwest onderzoekt in dit verband of de status als UPG (ultra perifeer gebied) van toegevoegde waarde is.

¹³ Het voorkomen van dubbele belastingen is vooral van belang als er economische betrekkingen zijn met andere landen, meent Rekwest. Daarom richt haar promotieonderzoek zich tevens op de economie van Curaçao.

¹⁴ De fiscale status bepaalt mede of landen in verdragsonderhandeling met elkaar willen gaan, licht Rekwest toe.

¹⁵ In de praktijk bestaan meer redenen om een verdrag te sluiten dan het klassieke doel, verduidelijkt Rekwest. In haar onderzoek probeert zij die redenen in kaart te brengen.

een groot deel van die tijd schrijvend zal worden doorgebracht. De promovendus moet daarom ook bereid zijn de schrijfvaardigheid te ontwikkelen. De daarvoor benodigde discipline, kan gemakkelijker worden opgebracht wanneer de promovendus het ook leuk vindt om te schrijven en onderzoek te doen.

De hiervoor besproken condities laten zich in principe managen, maar dat geldt niet voor 'de promotor'. Denk daarom goed na over de keuze voor een bepaalde promotor en wees je ervan bewust dat je als promovendus zeer van die promotor afhankelijk bent. Het is prettig om een promotor te hebben die bereid is mee te denken, snel reageert op vragen en tijd neemt voor het geven van feedback. Bovendien is het nuttig als een promotor goed op de hoogte is van het promotieonderwerp en hij een netwerk heeft waar gebruik van kan worden gemaakt. Verder kan het leuk zijn om samen met de promotor projecten te ondernemen, zoals het schrijven van een artikel.

Hoe vind je een promotor? Rekwest licht toe dat een promotor op verschillende manieren in beeld kan komen. Soms kies en benader je als promovendus zelf een promotor en dan hoop je dat hij daarop positief reageert. Soms word je benaderd door een promotor. Bijvoorbeeld wanneer je een masterscriptie schrijft en dat je eigenlijk wel goed afgaat en bevalt. Dan kan het zijn dat een vervolg in de vorm van een promotie wordt geopperd. In het geval van Rekwest heeft zij eerder met haar promotor (Kavelaars¹⁶) van gedachten gewisseld over een mogelijk promotieonderzoek, waarna haar promotor haar benaderde met dit onderwerp en zij het promotietraject zijn gestart.

Promoveren kan door middel van het schrijven van een boek, maar kan – in theorie – ook op basis van artikelen. In dat laatste geval schrijft de promovendus een aantal artikelen die tezamen kunnen worden aangemerkt als een proefschrift. Zo een promotieonderzoek op basis van artikelen lijkt voornamelijk een theoretische mogelijkheid, want in de praktijk komt het zelden voor. Toch had Rekwest het voornemen om op basis van artikelen te promoveren en startte zij op die wijze haar onderzoek. In 2018 publiceerde zij haar eerste artikel in het *WFR*.¹⁷ Een prettige bijkomstigheid van een eventuele promotie op basis van artikelen is volgens Rekwest dat de promovendus tussendoor feedback krijgt op de publicatie. Als een artikel moeilijk gepubliceerd wordt, kan dat een indicatie zijn dat de promovendus op het verkeerde spoor zit. Na die eerste publicatie ging Rekwest door met haar onderzoek, maar werd de grootste vooruitgang behaald toen zij vanwege de coronapandemie meer tijd en gelegenheid had om aan haar proefschrift te werken. Rekwest volgde het advies op om minimaal vier uur per dag te schrijven en dat bleek een gouden greep. Kennelijk leidt schrijven tot meer schrijven, want Rekwest wilde op een gegeven moment (naar eigen verklaring) alleen nog maar met haar proefschrift bezig zijn. Met resultaat, want in 2020 kreeg zij zes artikelen gepubliceerd.

Het onderzoek van Rekwest bevindt zich inmiddels in een afrondende fase, waardoor zij goed in staat is te reflecteren op mogelijke onverwachte wendingen in een onderzoek. Zij noemt dit de 'konijnen uit de hoge hoed'. Voor Rekwest was zo een onverwachte wending dat haar voornemen om te promoveren op artikelen moest worden bijgesteld naar een promotie in boekvorm. Een andere onverwachte wending vond plaats toen haar promotor het voorstel deed de onderzoeksvraag te verbreden, zodat de aanbevelingen ook breder konden worden

¹⁶ P. Kavelaars is hoogleraar fiscale economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en of counsel bij Deloitte.

¹⁷ G.D. Rekwest, 'De verdragsrechtelijke status van Curaçao', *WFR* 2018/218.

opgezet. Voor Rekwest zorgde het limiet in omvang van het proefschrift er uiteindelijk voor dat die verbreding toch niet hoefde plaats te vinden – en daarover lijkt zij toch enigszins opgelucht. Daarnaast moet de promovendus bedacht zijn op een aantal formele aspecten, zoals cursussen die de universiteit kan voorschrijven of (in het geval van Rekwest) de formalisatie van een dubbele promotieplek. Het zijn wendingen die energie vragen van de promovendus.

Het promotietraject brengt ook veel, benadrukt Rekwest. Zij benoemt verdieping, plezier en zelfvertrouwen. Bovendien weten mensen haar nu als expert te vinden: het is van ‘push’ naar ‘pull’ gegaan. De verbinding met Curaçao is sterker geworden en mooie projecten liggen in het verschiet.

Essers bedankt Rekwest voor haar mooie – en herkenbare – bijdrage. Hij vult aan dat het promoveren op artikelen niet zo praktisch is als het wellicht lijkt. Ieder artikel moet immers worden voorzien van een kop en staart, en moet in verband staan met het grotere geheel van de promotie. Daarnaast bestaat de vraag in hoeverre de artikelen tussentijds zouden moeten worden geactualiseerd. Daar moet bij worden gezegd dat het promoveren op artikelen niet gebruikelijk is in de juridische wetenschap, maar andere wetenschappen daar vaak minder zwaar over denken. Toch benadrukt Essers dat het promoveren op artikelen best moeilijk is.

In reactie op een vraag vanuit de zaal hoe de samenwerking tussen twee promotoren verloopt, wordt verduidelijkt dat een goede communicatie onderling – tussen de promovendus en de promotoren, maar ook tussen de promotoren – essentieel is. Als die communicatie niet goed gaat, of wanneer de meningen van promotoren verschillen, heeft dat vooral nadelige consequenties voor de promovendus. Het is daarom voor de promovendus van belang om duidelijke afspraken te maken met beiden. Daar wordt aan toegevoegd dat juist vanwege de afhankelijke positie van de promovendus, het prettig kan zijn meerdere promotoren te hebben. Als het traject met een van de promotoren stroef verloopt, kan dan immers worden teruggevallen op de ander. In dit verband nuanceert Essers evenwel dat een promovendus primair op zichzelf is aangewezen en intrinsiek gemotiveerd moet zijn. Een promotor kan fungeren als een klankbord en coach, maar van hem kan ook niet te veel worden verwacht.

Naar aanleiding van een andere vraag, vertelt Rekwest over haar ervaring om tijdens haar onderzoek lezingen te geven. Dat is niet alleen nuttig – je legt contacten en krijgt feedback – maar ook erg leuk. Daar komt bij dat Rekwest het mooi vindt als een onderzoek wordt uitgedragen, zodat de kennis wordt gedeeld.

3. Ervaringen van een gepromoveerde – Wijtvliet

De tweede spreker, Laurens Wijtvliet, is in 2018 gepromoveerd.¹⁸ Zijn onderzoek ging kort gezegd over de verschuiving van directe naar indirecte belastingen. Het boek is een ‘dikke pil’ van ongeveer 700 pagina’s, waarvoor Wijtvliet de dissertatieprijs 2020 (periode 2018-2019) van de vereniging heeft gewonnen.

¹⁸ L.W.D. Wijtvliet, *The Tax Tectonics: Well-being and Wealth Inequality in Relation to a Shift in the Tax Mix from Direct to Indirect Taxes*, Tilburg: 2018.

Tijdens de promotiemiddag blikt Wijtvliet terug op het promotietraject. Hij doet dat op een luchtige wijze door toe te lichten dat de 'D' in PhD voor verschillende fases in het traject staat. Zo begint het allemaal met een Ph-Dream: een ambitie om iets toe te voegen aan de *body of knowledge*, de bestaande kennis op een vakgebied. Een promovendus durft (Ph-Dare) vervolgens iets met die ambitie te doen. Daar moet overigens niet te lichtvaardig over worden gedacht, want het schrijven van een proefschrift vraagt veel van de promovendus. Hij staat ermee op en gaat ermee naar bed; goede ideeën komen vooral op wanneer er geen pen of papier in de buurt is; menig weekend (en soms zelfs een vakantie) moet schrijvend worden doorgebracht op de studeerkamer, zo memoreert Wijtvliet. Toch blijkt het promotietraject een *silver lining* te hebben, wanneer Wijtvliet bekent dat het de mooiste periode van zijn leven is geweest. Het was tegelijkertijd de meest intensieve periode en dus drukt Wijtvliet iedere promotie-overwegende aanwezig op het hart om een onderwerp te zoeken dat jarenlang blijft interesseren. Bovendien is het devies 'bezint eer ge begint': een uurtje hier en daar is niet voldoende. Het proefschrift verlangt serieuze toewijding – een beetje zelfopoffering, zo je wil. Het is verstandig te onthouden dat schrijven vaak langer duurt dan verwacht. Een goede 'proef' kan zijn om eerst een artikel te schrijven. Daarmee kan op kleine schaal worden ervaren hoe het is om onderzoek te doen en dat op papier te zetten. Een bijkomend voordeel van een artikel is dat een (toekomstig-)promovendus zich daarmee direct kan profileren op een bepaald onderzoeksgebied. Het biedt gelegenheid een onderwerp af te bakenen en daarmee in verband te worden gebracht.

Wanneer een promovendus dan heeft besloten een proefschrift te schrijven, volgt de uitvoering (Ph-Do). Daarbij komen verschillende vragen op, zoals in welke taal een promovendus wil schrijven. Wijtvliet zelf heeft gekozen voor de Engelse taalvoering. Een voordeel daarvan is dat daarmee een groter publiek bereikt kan worden. Een nadeel is dat het nog moeilijker is om jezelf genuanceerd uit te drukken in een vreemde taal. Dat kan tot een extra werklast leiden – zo heeft Wijtvliet zelf ervaren –, maar zorgt ook voor een grote leercurve.

Een andere vraag is of wordt gekozen voor een interne of externe aanstelling. Bij een interne aanstelling werkt de promovendus voor de universiteit en zit hij dus ook dicht bij de bron, "een vakgroep met een schat aan kennis", maar zal ook onderwijs verzorgd moeten worden. Bij een externe aanstelling heeft de (buiten)promovendus minder verplichtingen tegenover de universiteit, maar zal er waarschijnlijk ook een werkgever zijn die het nodige van de promovendus verlangt. Eigenlijk moeten in beide posities meerdere ballen tegelijkertijd in de lucht worden gehouden, verduidelijkt Wijtvliet naar aanleiding van een vraag uit de zaal. Voor hen die als buitenpromovendus aan de slag zijn of willen gaan, tipt Wijtvliet dat werkgevers regelmatig een proefschriftonderzoek faciliteren. Zoek dus uit of er een regeling is waarvan gebruik kan worden gemaakt en benut die ook.

Hoe moet de tijd worden ingedeeld? Wijtvliet raadt aan om een vaste dag te kiezen waarop geschreven wordt – en hou je daar als promovendus aan vast. Daarnaast zal een buitenpromovendus in zijn ervaring ook tijd in weekend moeten vrijmaken voor het proefschrift. Belangrijk is volgens hem om meerdere uren aaneengesloten en gefocust aan het werk te gaan. Wanneer de promovendus verder is in het onderzoek, kan het ook nuttig worden aaneengesloten perioden te schrijven.

De promovendus die al gevorderd is met het onderzoek, kan vervolgens een afweging maken of hij gaat publiceren over het lopende onderzoek. Die overweging is volgens Wijtvliet aan iedere promovendus zelf. Het schrijven van een artikel kost tijd, maar heeft het hiervoor al

aangehaalde voordeel dat de promovendus zich op het onderzoeksonderwerp kan profileren. Er zijn echter ook promovendi die na de promotie onderdelen van het onderzoek omzetten in artikelen. Het ene is niet noodzakelijk beter dan het andere.

Tijdens het promotietraject zal de promovendus ook te maken krijgen met PH-Despair. Wees niet getreurd: een vleugje verwarring is onderdeel van het proces. De enthousiasme curve van de promovendus heeft dan ook een grillig verloop.¹⁹ Het kan helpen te bedenken dat niet alle waardevolle stappen in het proces zich vertalen in zichtbare output. Onderzoek kan namelijk leiden tot de conclusie dat je iets niet hoeft uit te zoeken. Bovendien is de promotie een creatief proces, waarin het verkrijgen van de juiste inzichten niet zelden tijd nodig heeft. Dat kan ontmoedigend werken, maar hoort er zeer zeker bij. Probeer als promovendus de vaart erin te houden (Ph-Deadline). Maak deadlines en houd jezelf daaraan. Houd ook de promotoren aan afspraken, zoals het geven van feedback. Overigens kan die feedback op zichzelf weer tot wanhoop leiden, grapt Wijtvliet met enige voorzichtigheid. Vooral als verwerkte feedback tot nieuwe feedback leidt, waarna een soort 'vicieuze-feedback-cirkel' ontstaat.

Na een – wat kan lijken – eindeloos proces komt het moment dat het manuscript aan de promotiecommissie kan worden voorgelegd (Ph-Did). Wijtvliet deelt de belangrijke tip om een moment te wachten voordat je het manuscript daadwerkelijk verstuurt. Laat het even rusten en controleer het daarna op typfouten. Typfouten hebben soms de bijna magische eigenschap om op de eerste pagina die je opent naar voren te springen, zodat een extra controle doorgaans geen overbodige luxe is.

Vervolgens dient het manuscript – in ieder geval in Tilburg, waar Wijtvliet is gepromoveerd – te worden 'voorverdedigd' voor de promotiecommissie, die uitgebreid vragen stelt en feedback geeft. Het kan volgens Wijtvliet best pittig zijn om die feedback te verwerken en hij geeft ook toe dat de aanpassingen hem best veel tijd hebben gekost. Uiteindelijk niet zonder resultaat, want daarna was het Ph-Defend. Wijtvliet beschrijft de promotieceremonie en het moment dat daadwerkelijk wordt gepromoveerd met zoveel enthousiasme dat de auteur van dit verslag overtuigd is van de opluchting en euforie die dat moment teweegbrengt. Uit het verhaal van Wijtvliet blijkt dat het promotietraject uiteindelijk leidt tot een heus 'eureka-moment'. Oftewel, Ph-Done.

Vanuit de zaal wordt Wijtvliet vervolgens gevraagd waarom hij heeft besloten te gaan promoveren. Dat kwam in essentie aan op een intrinsieke motivatie. Het doen van onderzoek was zo een positieve ervaring tijdens het schrijven van de masterscriptie, dat Wijtvliet het jammer had gevonden om 'het wetenschappelijke' na het afstuderen achter zich te laten.

Vanuit de zaal kwam ook de vraag of Wijtvliets onderzoeksonderwerp gedurende het proces wijziging heeft ondergaan. Hij antwoordt dat dit in de kern niet het geval is. Hoewel de rode draad goed vastgehouden kon worden, dwaalde hij wel vanzelf af op punten, bekent Wijtvliet. In zijn geval heeft dat geresulteerd in een behoorlijk notenapparaat bij het boek.

Een andere vraag gaat in op de *work-life-balance* tijdens het promotieonderzoek en of het nog uitmaakt of je neventaken hebt. Terugkijkend meent Wijtvliet dat het handig kan zijn om wat natuurlijke onderbrekingen te hebben. Af en toe moet je het loslaten, laten bezinken en later

¹⁹ Zie in dit verband ook de voordracht van M.E. Oenema, die wordt beschreven in het eerdere verslag 'Samenscholen voor gevorderden', *WFR* 2015/601.

terugkijken. Dan kom je op ideeën die je niet ziet als je te diep in je stof zit. Het is een creatief proces dat je ook moet laten ‘doorsudderen’ zonder dat je er actief mee bezig bent.

Tot slot werpt Essers een principiële vraag op, namelijk of we het promotieonderzoek tegenwoordig niet te zwaar maken. Een proefschrift hoeft toch geen levenswerk te worden? Het is niet ongebruikelijk dat proefschriften uitmonden in zeer dikke producties, terwijl de proeve die bij een dissertatie hoort ook in een (veel) beknoptere omvang gedegen kan worden uitgevoerd. Concreet wordt aan Wijtvliet en Rekwest de vraag voorgelegd wat zij vinden van de omvang van proefschriften.

Rekwest geeft aan dat zij wel tevreden was over de 100.000-woorden-grens die de universiteit haar als promovenda stelt. “Het zorgt dat je gaat focussen”. Zij meent dat het ook heel mooi is een onderzoek zo beknopt op te kunnen schrijven. Het draagt misschien ook bij aan de leesbaarheid van een proefschrift. Rekwest memoreert een stelling die zij had gelezen, dat proefschriften er niet zouden zijn om gelezen te worden.²⁰ Daar is zij het mee oneens: proefschriften moeten volgens haar juist gelezen worden.

Daarop haakt Wijtvliet in dat zijn proefschrift een ‘dikke pil’ is. Met de kennis van nu, overweegt hij dat hij het misschien anders had moeten doen. Dat komt doordat je soms iets leest en het zonde vindt om het niet te verwerken, verduidelijkt Wijtvliet. In de huidige tijd, waarin eigenlijk iedereen het druk heeft en veel van je wordt gevraagd, is het misschien wel fijn als het beknopter zou zijn. Wijtvliet vraagt zich af of daar ook geen taak voor de promotor ligt. Zwemmer reageert daarop en neemt een voorschot op zijn bijdrage. Hij meent dat de promotor ook op de rem moet kunnen trappen en moet zeggen “nu is het af”. Wijtvliet reageert daarop dat de promotie een reis is die je nog nooit eerder hebt gemaakt. Het is fijn dat iemand je daarbij begeleidt en zegt dat het klaar is.

3. Lessen van een promotor – Zwemmer

Vervolgens is het woord aan Jaap Zwemmer, een promotor die de begeleiding van maar liefst 25 promovendi op zijn conto heeft. Zwemmer heeft vandaag tot taak enige ervaringen als promotor met de zaal te delen. Uit zijn inleiding kan worden afgeleid dat geen promotietraject gelijk is. Zwemmer heeft promovendi begeleid die midden in een onderzoek bij hem kwamen, die het onderzoek bij hem wilden starten, die uiteenlopende leeftijden hadden en die werken opleverden van verschillende kwaliteit en omvang.

Na deze inleidende woorden, wordt de zaal direct duidelijk gemaakt wat volgens Zwemmer de belangrijkste taak van de promotor is in het promotietraject. Namelijk aangeven wanneer het onderzoek af is. Het proefschrift dient als een bewijs dat de promovendus bekwaam is om zelfstandig wetenschappelijk onderzoek te verrichten. Het is dus geen levenswerk. Zodra wordt voldaan aan de eisen die worden gesteld aan een proefschrift, moet de promovendus accepteren dat het af is. Oftewel “voldoende is voldoende”.

Het promotietraject start met het zoeken van een onderwerp. De onderwerpkeuze is in wezen de belangrijkste keuze die een promovendus moet maken voor zijn onderzoek, zodat daarvoor voldoende tijd moet worden genomen. De eis die aan een onderwerp moet worden gesteld, is dat het onderwerp de promovendus moet grijpen. Daarbij moet het onderwerp ook van zodanige omvang zijn dat het niet in een artikel te vatten is, maar dat daaraan daadwerkelijk

²⁰ E.Ros, *EU Citizenship and Direct Taxation*, Rotterdam: 2017, stelling: “Proefschriften zijn er om te schrijven, niet om te lezen”.

een heel onderzoek gewijd kan worden. Zodra dat onderwerp is gevonden, pleit Zwemmer voor een aanpak waarbij allereerst een hoofdstukindeling wordt gemaakt. Dat mag best wat tijd in beslag nemen (één maand is goed; drie maanden is ook prima). De hoofdstukindeling begint met een inleiding, waarna de promovendus bekijkt wat de huidige situatie is en een probleemstelling formuleert. Die probleemstelling wordt vervolgens opgedeeld in hoofdstukken, waarna een conclusie volgt. De hoofdstukindeling kan vervolgens worden besproken met de promotor, zodat een tijdschema kan worden gemaakt. Volgens dat schema zal de promovendus eerst de literatuur bestuderen. Tijdens die studie kan hij/zij tot de conclusie komen dat een bepaald onderwerp toch niet past. Bijvoorbeeld doordat al veel over een onderwerp is geschreven en de vraag eigenlijk al is uitgewerkt. Het prettige aan het fiscale recht is dat er doorgaans genoeg is om uit te zoeken en een mening over te vormen, aldus Zwemmer. Daardoor zal de fiscale promovendus wellicht minder snel op dit probleem botsen.

Zodra de promovendus de literatuur bestudeerd heeft, moet hij/zij gaan schrijven. Zwemmer moedigt de promovendus aan zo snel mogelijk te gaan schrijven en zoveel mogelijk te gaan schrijven. Schrijven is immers een oefening. Het gaat dan niet alleen om het proefschrift: de promovendus wordt door Zwemmer ook aangemoedigd om noten en artikelen te schrijven en die vervolgens gepubliceerd te krijgen.

De tijdsplanning is belangrijk. De promovendus doet er goed aan zich daar zoveel mogelijk aan te houden, aangezien de ervaring leert dat een onderzoek anders verzandt. Zwemmer benoemt situaties waarin het onderzoek niet verder kwam dan het vaststellen van het onderwerp. Anderzijds merkt Zwemmer op dat de promovendus zich niet door de planning moet laten overweldigen. Een hele dag aan een proefschrift zitten is namelijk niet mogelijk, meent Zwemmer. “Je schrijft onzin op een gegeven moment”. Langer dan vijf uur geconcentreerd werken is lastig – bij de meeste mensen lukt dat niet volgens de ervaring van Zwemmer. Het is aan de promovendus dat ook te accepteren.

Zwemmer vervolgt het verhaal met een zeer prettig – en misschien ook wel vermakelijk – advies: “kijk uit met briljante gedachten die 's nachts opkomen”. Achteraf blijken die gedachten doorgaans minder briljant dan gedacht. Het is wel verstandig om geschreven teksten een ogenblik te laten rusten: wanneer je wakker wordt omdat de redenering niet klopt, moet die ingeving vanzelfsprekend gevolgd worden. Verder is het verstandig om met mensen die iets over het onderwerp weten van gedachten te wisselen.

Een proefschrift is een intensief traject. Het is daarom goed als een promovendus ook activiteiten naast het onderzoek verricht, meent Zwemmer. Bovendien is het raadzaam om op een gegeven moment afstand te nemen van een onderwerp en je daarvan los te maken. Het is niet erg om het proefschrift eens een paar weken te laten liggen en daarna te bekijken wat je ervan vindt. Misschien moet er dan nog iets worden aangepast, maar wellicht is het voldoende zoals het is. Wees er wel op bedacht dat het proces bestaat uit schrijven en schrappen. Beide zijn volgens Zwemmer even belangrijk. Niet alles wat is onderzocht, moet namelijk opgeschreven worden. Het proefschrift is het resultaat van een denkproces en hoe je daartoe bent gekomen is verder niet meer relevant. Beperk je daarom tot de argumenten die ertoe doen voor de conclusie. Daarbij moet bedacht worden dat de kwaliteit van een proefschrift niet afhankelijk is van de omvang. Een proefschrift hoeft eigenlijk niet meer dan 150 tot 200 pagina's te worden, bepleit Zwemmer. Hij heeft zowel een zeer uitgebreid als een beknopt proefschrift begeleid, die beide het predicaat *cum laude* kregen. Overigens moet het

behalen van dat predicaat geen streven zijn. Een proefschrift is mooi omdat het van belang is voor de wetenschap.

Een veel gehoorde vraag is of de fiscaliteit niet te complex is geworden om een beknopt proefschrift te kunnen schrijven. Volgens Zwemmer is dat niet zo. De promovendus moet er zorg voor dragen dat hij niet een te breed onderwerp kiest. Het is niet haalbaar om een proefschrift te schrijven over bijvoorbeeld 'de deelnemingsvrijstelling'. Zwemmer geeft als advies dat de promovendus in overleg met zijn (beoogd) promotor een klein onderwerp kiest, dat in het proefschrift kan worden uitgediept.

Zodra het onderzoek af is, kan het manuscript naar de promotiecommissie. Zwemmer is de duidelijke mening toegedaan dat deze commissie 'ja' of 'nee' behoort te zeggen – "en verder niets". De commissie kan wel suggesties doen, die de promotor (eventueel tezamen met een eigen aanvulling) doorgeeft aan de promovendus.

Daarna volgt de promotieplechtigheid zelf. Sommige promovendi vinden dat een spannend moment, maar wees je er als promovendus van bewust dat jij het meeste van het onderwerp afweet. Maak je daarom niet te ongerust. Het is juist een prachtig moment: "de mooiste dag van je leven", althans zo heeft Zwemmer dat ervaren.

Tijdens de gelegenheid tot vragen wordt geïnformeerd wanneer er twee promotoren nodig zijn. Zwemmer licht toe dat sommige universiteiten dat verlangen, maar dat soms ook het onderwerp zelf verlangt dat er professoren met verschillende expertises naar kijken. Bijvoorbeeld wanneer het onderwerp raakt aan tegelijkertijd het fiscale recht en het strafrecht. Overigens is het altijd nuttig om het promotiereglement – waarin onder andere de eisen staan met betrekking tot de promotoren – van de beoogde universiteit van tevoren door te nemen.

Naar aanleiding van een andere vraag uit de zaal vertelt Zwemmer met enthousiasme dat promovendi de enige mensen zijn die hem nog tegenspreken. Voor de promotie is niet vereist dat eenzelfde opvatting wordt gedeeld tussen promotor en promovendus. Van belang is of de opvatting van de promovendus wetenschappelijk verdedigbaar is. Van die discussie leer je ontzettend veel.

In reactie op een andere vraag licht Zwemmer toe dat de doctorstitel wel is vereist om voor wetenschappelijk 'vol' te worden aangezien. Het is niet relevant of de gepromoveerde wenst daarna hoogleraar te worden, want je hebt in brede zin iets aan het proefschrift. Het kan ook zijn dat het promotieonderzoek voor de eigen ontwikkeling een goede stap is.

Vanuit de zaal wordt gevraagd naar de rol van de promotor wanneer een promovendus "in zak en as zit". Iedere promovendus gaat door een lastige periode gedurende het promotieonderzoek. De rol van de promotor is dan om 'richting te geven', door aan te geven waarmee de promovendus op dat moment verder kan gaan. De dip komt namelijk vaak als er nog te weinig op papier staat. De promotor is er op dat moment om aan te moedigen. In sommige situaties blijkt dat een onderzoek niet afgemaakt wordt. De taak van de promotor is in dat geval niet om aan te geven wanneer gestopt moet worden, maar om te wijzen op de gevaren die hij ziet. De uiteindelijke keuze om te stoppen of door te gaan is volgens Zwemmer aan de promovendus.

4. Taallessen – Renkema

Zoals uit de voorgaande voordrachten blijkt, is het ontwikkelen van de schrijfvaardigheid essentieel voor de promovendus. Jan Renkema is bekend van de *Schrijfwijzer*²¹, een standaardwerk op het gebied van taaladvies. Essers kondigt Renkema aan met lof voor dit werk: “Als je niet zou weten hoe je iets zou moeten schrijven, dan raadpleeg je de schrijfwijzer”.

Renkema zal tijdens de bijeenkomst niet ‘standaard’ taallessen geven over veelgemaakte fouten (zoals: de Hoge Raad is mannelijk). In plaats daarvan licht Renkema aan de hand van concrete teksten toe hoe beter geschreven kan worden. Die concrete teksten zijn de eerste pagina’s van de samenvatting uit twee proefschriften. Voor het doel van dit verslag, zullen niet die concrete teksten worden besproken, maar zullen de lessen daarover op hoofdlijnen worden gedestilleerd en beschreven.

Renkema memoreert de stelling dat proefschriften er niet zijn om gelezen te worden. Mocht dat zo zijn, dan is volgens Renkema een goede samenvatting de manier om een proefschrift toch gelezen te krijgen. Een samenvatting toont het belang ervan voor de lezer. In de samenvatting moet de promovendus in het kort – tussen de regels – aangeven waarom het proefschrift gelezen moet worden. Daarbij geeft hij de lezer een geheugensteun voor de inhoud. De lezer moet in de samenvatting snel een beeld krijgen van de onderzoeksvraag en problemen – en dat moet dan in eenvoudig taalgebruik. Probeer eens eenvoudig en kort aan ‘leken’ uit te leggen waar het proefschrift over gaat. Een promovendus kan niet vroeg genoeg beginnen met uitleggen wat hij aan het onderzoeken is, omdat dit helpt om zicht te krijgen op het gehele schrijfproces. Daardoor kan korter en bondiger geschreven worden.

“Je moet wel schrijven zoals het genre bedoeld is”, benadrukt Renkema. Algemene en beschouwende zinnen hebben geen plaats in de samenvatting, omdat zij niet het probleem inzichtelijk maken dat het proefschrift adresseert. Een goede manier om een samenvatting te beginnen is om concreet het probleem te beschrijven waar het proefschrift over gaat. Schrijven kan worden gezien als het geven van een oplossing voor een probleem dat de schrijver ziet. De tekst is onderdeel van een probleemoplossingsdenkschema, door concreet op te schrijven wat wordt gesignaleerd en waarom dat een probleem is. Dat vangt de aandacht van de lezer – en dat is wat je wil. Als in een zin staat dat ‘iets aandacht vraagt’, is dat interessant omdat er een probleem achter zit. Vervolgens zal de lezer zich afvragen ‘waarom iets de aandacht vraagt’. De kunst is dat verband duidelijk te maken. Het is ook mogelijk de relaties inzichtelijk te maken aan de hand van vraag en antwoord.

Overigens geeft Renkema de aanwezige promovendi ook de zeer terechte les mee dat binnen het schrijfproces altijd werk kan worden verricht. Zelfs wanneer de promovendus in een schrijfdip zit, kan hij aan zijn tekst werken door bijvoorbeeld het notenapparaat te controleren, of door een eerder geschreven tekst te beoordelen op kwaliteit en leesbaarheid.

Vervolgens maakt Renkema een zijstap dat de tekst leesbaar moet zijn voor de lezer. Al is de verleiding nog zo groot om op te schrijven wat is uitgezocht, de promovendus moet niet alles opschrijven wat hij weet. Renkema benadrukt dat “je moet weten wat je schrijft voor de

²¹ J. Renkema, *Schrijfwijzer*, Amsterdam: Boom 2020. Zie ook www.schrijfwijzer.nl.

lezer". Het is belangrijk door te hebben voor wie wordt geschreven en welke boodschap moet worden overgebracht. Daarbij moet niet vergeten worden dat het werk uiteindelijk zal worden gelezen door iemand die de schrijver niet kent. Eigenlijk komt het neer op empathie. Renkema geeft promovendi de tip om een drietal lezers in gedachten te houden: de promotor, een collega (die niet onvriendelijk is, maar ook niet al te vriendelijk) en een naaste. Ga met die lezerscombinatie in gedachten schrijven. Het schrijven kan worden gezien als een gesprek, zodat de lezer daar belang bij heeft. Als dat lastig is, kan ook worden geprobeerd te denken in het probleemoplossingsdenkschema.

Verder is het belangrijk dat de woordkeuze geen afstand oproept en dat zo specifiek mogelijk wordt geformuleerd. "Er is al zoveel impliciet in het schrijven; je moet het zo expliciet mogelijk houden", meent Renkema.

Renkema wijst in zijn lessen op een aantal valkuilen aan ten aanzien van de samenvatting. Zo is de functie van de samenvatting geheel anders dan die van een conclusie. Deze genres moeten daarom onderscheiden worden en kunnen in beginsel niet samen in een hoofdstuk behandeld worden, verduidelijkt Renkema. De samenvatting behandelt wel de resultaten van de onderzoeksvraag, maar trekt vervolgens geen conclusie. Het onderscheid tussen resultaat en conclusie lijken promovendi vaak lastig te vinden. In essentie geeft het resultaat een antwoord op de onderzoeksvraag, terwijl de conclusie een stap verder gaat. De conclusie maakt een verbinding tussen de resultaten en bijvoorbeeld de gevolgen die daaraan verbonden kunnen worden, of welke acties ondernomen moeten worden.

Verder moet de promovendus ervoor waken in de samenvatting niet alsnog een verkapt literatuuroverzicht te geven; het is niet de bedoeling de materie daar in diepte te behandelen. In de samenvatting moet juist een beeld worden gegeven van wat het proefschrift inhoudt.

Waarschijnlijk had Renkema nog langer met de zaal kunnen en willen spreken over het schrijfproces, maar – hoewel de zaal zeer geboeid was – was uiteindelijk de tijd om. Of zoals dat in thema kan worden gezegd: *hora est*.

5. Tot slot

Tijdens de afronding breekt Essers nog een lans voor het mooie en boeiende promotieproces, waarin de promovendus begint met een heel hoop vragen – en ook eindigt met een hoop vragen, maar dan wel op een hoger niveau. De aanwezigen worden succes toegewenst met hun onderzoeken en de daarbij te maken afwegingen.

De promovendimiddag wordt besloten met een borrel, tijdens welke nader van gedachten wordt gewisseld over het promoveren en uiteraard ook andere zaken.